

RÉGI-ÚJ KÖNYV EGY RÉGI-ÚJ PROBLÉMÁRÓL

Romsics Ignác: *Nemzet, nemzetiség és állam Kelet-Közép- és Délkelet-Európában a 19. és 20. században*

■ Mi indokolja egy a nemzeteszme, a nemzetek és nemzetállamok születését, a 20. századi többség-kisebbség viszonyát tárgyaló könyv harmadik kiadását és az új kiadás recenzióját? Elsősorban az, hogy a második világháború és főként az 1989-es év környéki rendszerváltások, a Szovjetunió és Jugoszlávia szétbomlása után és az egyre globalizálódó világban a tárgyalt térségben megszületett fiatal demokráciák és államok mindmáig nem váltották be a hozzájuk fűzött reményeket. Azaz annak ellenére, hogy a nacionalizmus legrangosabb kutatóinak – mint Benedict Anderson, Ernest Gellner, Eric J. Hobsbawm, Elie Kedourie, Anthony D. Smith – majdnem egybehangzó véleménye az, hogy a nacionalizmus felhajtóereje jelentősen meggyengül, és a nemzeti eszme meghaladása folyamatban van, a mindennapokban ez mégis másként csapódik le. Egyre inkább úgy tűnik, hogy a nacionalizmusok nem haltak ki, és a nemzeti eszme időszakosan reneszánszát éli. Elégséges, ha csupán a kötet első kiadásakor¹ még nem véglegesen lezárt délszláv háborúk részét képező koszovói háborúra és következményeire gondolunk.

De ha csak szűkebb pátriámra, a Székelyföldre tekintek, mindennaposak az etnikai töltetű viták, felhangok, szólamok. Több irányban is megfigyelhető ez. Egyrészt zajlik egy székely-román vita az identitásdiskurzusok terén, lásd az „úgynevezett” Székelyföldről szóló polémiákat, a magyar feliratoért, névtábláért vívott küzdelmeket

vagy akár az úzvölgyi katonai temető birtoklásáért folytatott harcot. Másrészt zajlik egyfajta nemzetépítés, örökösítés a Székelyföldön is, gondolkunk csak a régióban zajló szimbolikus térfoglalás(ok)ra (mint szobrok, kopjafák, székely kapuk állítása), ünnepekre (a Székely Szabadság Napja), a székely zászló(ka)t övező „ügyekre” vagy a „góbé” termékek népszerűségére.²

A könyv előzéklapjain két térkép található. Az első Kelet-Közép- és Délkelet-Európa államait és nemzetiségeit ábrázolja a 19. század első felében, a második ugyanazt a térséget a 21. század elején. A két térképet alaposabban szemügyre véve az avatatlan tekintetnek is azonnal feltűnik, hogy az első sokkal színesebb, mint a második. Nagyon leegyszerűsítve erről szól a több mint 400 oldalas kötet. Azaz a nemzeti ébredések kezdeti szakaszában néhány birodalom kötelékében élő nemzetek és protonemzetek csak egy nagyon színes térképen ábrázolhatók, egyes térségek valóságos etnikai-nemzeti puzzle-nak tűnnek. Mintegy két évszázaddal később ez a sokszínű térkép egészen másképp fest. Az egyre nagyobb teret nyerő nacionalizmusok által megteremtett nemzetek, a világháborúk következményeként eltűnt birodalmak helyére lépő nemzetállamok különböző eszközökkel és intenzitással, de egyazon célt követtek: a homogenizációt, a nemzetesítést, azaz saját országuk egy nemzetiségűvé, egynyelvűvé tételét. Hogy milyen sikerrel, azt jól mutatja a második térkép, amelyen már csak

nyomokban találunk más színű foltokat az egyes nemzeteket jelölő színárnyalatokban. A könyv ezen színfoltok fakulásának és lassú eltűnésének az alapos magyarázata. Úgy is fogalmazhatunk, a szerző arra a kérdésre keresi a választ, hogy hogyan lett Königsbergből Kalinyingrád, Stettinből Szczećin, Lembergől Lviv, Laibachból Ljubljana, Raguzából Dubrovnik, Durazzóból Diraç, majd Durrës vagy akár Hermannstadtból (Nagyszében) vagy Schäßburgból (Segesvár) Sibiu és Sighişoara.

A kötet első fejezetét elméleti és terminológiai tisztázásként vetette papírra a szerző. Látszólag könnyű, a köznyelvben is gyakorta használt fogalmakat jár körül, olyanokat, mint nemzet, nemzetiség és nacionalizmus vagy a címben szereplő térség földrajzi, történelmi és kulturális határainak megállapítása. Romsics a gazdagon illusztrált fogalomtörténeti vázlat során saját terminológiai választásait is megindokolja, például hogy miért a magyar nyelvben meghonosodott nyelvi-kulturális közösségként értelmezi a nemzetet. (14.) Már a fogalmi támpontokat nyújtó fejezetben találkozunk egy fontos megállapítással, amely a térség történelmét döntően meghatározta: „Kelet-Közép- és Délkelet-Európa minden túlzás nélkül tekinthető a kontinentális nagyhatalmak »pufferzónájának«, illetve ütközéseiket mérséklő »tamponevezetének«». (37.)

A fogalmiságot tisztázó fejezetet rövid történeti áttekintő követi, amely egyben a térség etnikai, nyelvi és vallási heterogenitásának és az „igen eltérő történelmi tapasztalatoknak” (75.) is a magyarázata. Ezt a korai nacionalizmusok rövid elemzése követi. Az olvasó tulajdonképpen a *hogyan álmodjunk meg / képzeljük el egy nemzetet?* vagy a *hogyan, milyen eszközökkel alakíthatunk egy nemzetet?* kérdésekre kap választ. A szerző mintegy húsz esettanulmányának az elolvasása után körvonalazódik egy általánosítható „nemzetrecept”: végy egy adag genetikai rokonságot, ezt vegyítsd össze valamennyi te-

rülettel, egy adagnyi vallással és valamivel több nyelvvél; ezeket jól keverd össze mindaddig, amíg új irodalmi nyelven szólalnak meg; adj hozzá egy adagnyi dicső múltat – lehet ez valós vagy elképzelt –, majd adj hozzá az új nyelven tanító iskolákat, új nyelven megszólaló sajtótermékeket, legalább egy nemzeti múzeumot, akadémiát, színházat, több kulturális egyletet; mindezeket egy masszává kell összegyúrni, azután ízlés szerint lehet hozzáadni különféle művészetek produktumait (pl. népzene, néptánc, népviselet, opera), nagyobb méretű őshazát, nemzeti hősokeket, történelmi ellenségképet. Végző tálalás előtt nem árt fűszerezni különféle szimbólumokkal – például zászlóval –, egy himnusszal, ezekkel együtt a végterméket a nemzeti érzés heves lángján készítjük el, a láng szükséges intenzitása esetenként változhat. Nélkülözhetetlen köretként hozzáadhatunk valamennyi közös eszmét, nemzeti ideált és néhány politikai célkitűzést, utóbbiakat akár egy megálmodott haza kontúrjaként formázva tálaljuk; savanyúsággként vagy öntetként a saját történelmi múltunk szégyenfoltjainak üdvös kifejejtése mellett ajánlott a szomszédos népek nemzeti múltja; záró édességgként saját erkölcsi és kulturális felsőbbrendűségünk tudata. A fenti receptet Romsics sokkal elegánsabban és szakszerűbben, de mindenki számára közérthetően vázolja. Ugyanakkor minden esetben beazonosítja a séf(ek)-et, a kuktákat és a pincéreket is.

A következő lépés a nemzeti álmok bár részleges valóra váltása volt. Az első világháború kitöréséig több dél-európai vagy balkáni nemzet is sikeresen teremtette meg autonóm vagy független államát, azonban – ahogy ezt kiválszóan érekelte a szerző – ez újabb és újabb féltékenységek, irigységek és gyűlölködések forrása lett. A birodalmi célkitűzések és a nemzeti álmok, nemzeti programok közötti ütközés az első világháború idején csúcspontot ért el. Minden udvarban, kormány- és katonai körökben, akadémiákon vagy a sajtó hasábjain a minimálisan és a maxi-

málisan megvalósítható nemzeti álmok és elképzelések változatainak vitája zajlott. Az első világháború végén számos esetben sérült az etnikai elv, és „inkorrekt határok” (192.) jöttek létre, ezt tetőzték a lakosságcserek, nagyszámú kisebbségi közösségek létrejötte, másodosztályú állampolgárok és a beolvasztásukra, asszimilációjukra történő kísérletek, időnként „extra diszkriminációval” színezve. (229.)

A második világháború rövid időre újabb „igazságtételeket” vagy „nemzeti katasztrófákat” hozott, egyesek számára nemzeti álmok váltak valóra, mások rémálmaikat élték meg. Habár a kommunista rendszerek valamelyest tompították a nemzeti mozgalmakat, az 1990-es évek újra a nemzetileg motívált folyamatokat hozták előtérbe.

A kötet utolsó fejezete a tárgyalt térség nemzetiségpolitikai megközelítéseinek lehetőségeit veszi számba a homogenizáció különféle válfajaitól a multikulturális vagy polietnikus változatokig.

Romsics kötetéből számos fontos megállapítást, tanulságot kiolvashatunk. „Az államszerveződés alapja a világnak ebben a részében nem a politikai, hanem a nyelvre épülő kulturális közösség” (387.) – írja a szerző, ami természetesen számos konfliktus lehetőségét hordozza. Amikor rendeződni látszanak a kisebbségi ügyek, az uralkodó elit gyakorta nyúl az asszimiláció vagy homogenizáció valamely eszközéhez, sokszor csupán azzal a céllal, hogy beazonosítsa a bűnbako(ka)t, vagy elterelje a figyelmet az egyéb jelleget – például gazdasági – problémákról. Utóbbinak sajnos sokszor lehetünk tanúi a közelmúlt Romániájában is. „Az a felvetés azonban, hogy a politikai demokrácia egyben a kisebbségi jogok szavatolását is jelenti, nem igazolódott” (214.) – napjainkra is érvényes következtetés.

Romsics nem kíméli a nagyhatalmak politikáját sem, megállapítja, hogy az érdekezérelt nagyhatalmak Kelet-Közép- és Délkelet-Európával szemben kifejtett politikájában „a nagylelkűség vajmi kevés szerepet játszott”. (177.)

A nagyhatalmak, ahogyan a térség „születési hibáktól szenvedő” (218.) nemzet- vagy nemzeti államai is, az etnikai homogenizáció hívei voltak, azaz az akkulturációt és az asszimilációt tekintették járható útnak. (281.)

A szerző *mi lett volna ha?* típusú rövid eszmefuttatásokra is vállalkozik, azonban mindezeket a történész eszköztárával és a „történelem megismételhetetlensége” jegyében teszi. A kötet végigolvasva arra is rá kell ébrednünk, hogy az elmúlt két évszázadban a *másik* megítélése – ki az idegen, és ki van otthon, ki a renegát vagy a szabadságharcos, ki az irredenta, a szeparatista vagy éppen a nemzeti hős – gyakorta csupán szemantikai vagy optikai kérdés. Elég, ha csak a jól ismert angol nyelvű közhelyre gondolunk: „One man’s terrorist is another man’s freedom fighter.”

Romsics időnként rövid idézetekkel támasztja alá mondanivalóját, ugyanakkor mindvégig tudatosan kerüli a hosszú lábjegyzeteket, nem terheli az olvasót fölösleges információkkal. Ennek ellenére a téma történetírása iránt érdeklődő olvasó a gazdag, magyar és idegen nyelvű munkákat egyaránt felsorakoztató irodalomjegyzékből kiindulva mélyítheti ismereteit a kérdéssel kapcsolatosan. Véleményem szerint a szerző teljes mértékben megvalósította vállalt célkitűzését, ami „a sokrétű tudásanyag áttekintése, újragondolása és közérthető bemutatása”. (10.) A laikus történelemkedvelő olvasót is könnyedén magával tudja ragadni a kötet, ugyanakkor a vajt fülű, a témában jártas érdeklődők számára is élményt nyújthat a világos, tiszta fogalmazás és stílus. A vizuálisabb típusú olvasókat 58 térkép és 13 ábra segíti a jobb tájékozódásban.

A történészszakma professzionizálódása arra engedne következtetni, hogy a nagyobb témákat átfogó szintézisek írásának az ideje lejárt. Romsics már több alkalommal bizonyította, hogy ha a történész tisztességgel és alázattal, a történetírás hazai és nemzetközi eredményeinek széles körű ismer-

retében fog neki egy összegzésnek, akkor a papírra vetett munka kiállja az idő és a kritika próbáját.³

A kötetet végigkíséri az az alapvető gondolat, hogy egymás történelmének ismerete nélkül a sajátunk értelmezése is egyoldalú és hiányos. Ahogyan egy nemrég készült interjúbán Romsics Ignác fogalmazott: „A történetírás leg-

fontosabb társadalmi funkciója az állampolgárok reális önszemléletre nevelése. Aki ismeri a múltat, az könnyebben eligazodik a jelen útvesztőiben, nehezebben lehet manipulálni és elhitetni vele sehová vagy rosszabb esetben katasztrófákba vezető délibábos jövőképeket.”⁴

Orbán Zsolt

■ JEGYZETEK

1. Az eredetileg az 1990-es évek közepén íródott kötet előbb 1998-ban, majd változatlanul 2004-ben jelent meg, azóta a vizsgált térségben jelentős változások történtek; ezek beépítése, feldolgozása jelen kiadás számára készült el.
2. A székelység körében máig népszerű eredetmítoszhoz lásd Hermann Gusztáv Mihály – Orbán Zsolt: *Csillagösvény és göröngyös út. Mítosz és történelem a székelység tudatában*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kvár, 2018. A közelmúlt székelyföldi nemzetépítő, identitásteremtő folyamataihoz lásd a három nemrég megvédett doktori dolgozatot: Aron Coceancig: *L'identità seclera nella transizione post-comunista romena, 1974–2004*. Modena – Reggio Emilia, 2014. <https://morethesis.unimore.it/theses/available/etd-02272014-111925/unrestricted/PHD.pdf>; Patakfalvi-Czirják Ágnes: *A székely zászló a politikától a hétköznapokig*. Pécs, 2020. <https://pea.lib.pte.hu/handle/pea/23588>; Zahorán Csaba: *Nemzetépítő diskurzusok a Székelyföldön 1989 után*. Bp., 2016. <https://core.ac.uk/download/pdf/80038678.pdf> (letöltések: 2020. december 20.)
3. Elég, ha csak egy-két szintézist említjük meg: *Magyarország története a XX. században*. Osiris, Bp., 2009; *Magyarország története*. Kossuth, Bp., 2017. A recenzált könyvben tárgyalt téma elsősorban Erdéllyel kapcsolatos vetületeit feldolgozó tanulmánykötetet is jelentetett már meg: *Nemzet, állam, régió. Tanulmányok Erdélyről és a Kárpát-medence interetnikus kapcsolatairól a 19–20. században*. Komp-Press, Kvár, 2013.
4. Vig Emese: *Délibábok helyett reális önszemlélet – nagyinterjú Romsics Ignáccal*. Maszol 2019. április 28. https://www.maszol.ro/index.php/kultura/111155-delibabok-helyett-realis-onszemlelet-nagyinterju-romsics-ignaccal?fb_comment_id=2233026140123211_2233347933424365 (2020. december 20.)

